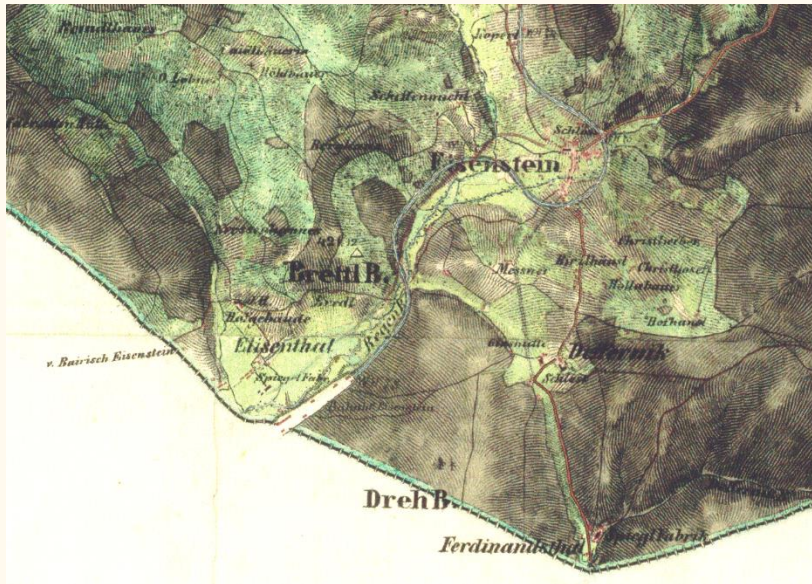

Sklářství v historické krajině Čech

Eva Semotanová

Historický ústav AV ČR

Výzkumné centrum historické geografie

Výzkumné
centrum
historické
geografie

Die Glashütte in Elsenenthal.

Historie sklářství

Rozsáhlá tematika, související obory:

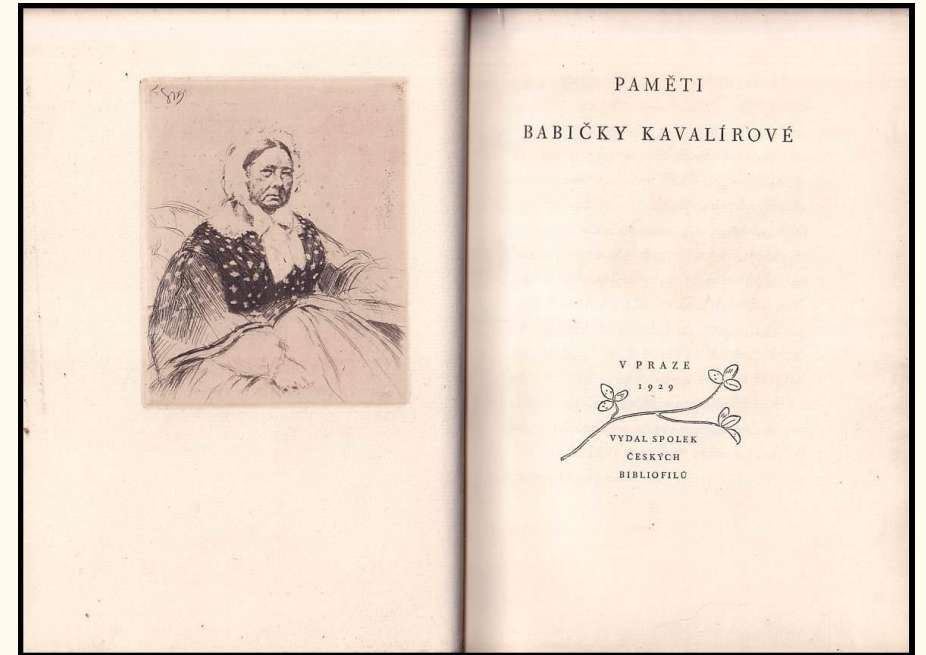
- hospodářské dějiny (včetně **family business history** a technologie výroby skla)
- dějiny umění
- **historická geografie a kartografie**
- archeologie
- **biografická studia**

Sklárna Kavalír/Kavalier, od 1837 v Sázavě

aj.

Antonie Kavalírová, manželka zakladatele sklárny Františka Kavalíra, 1856

Speciální mapa 1:75 000, 1881

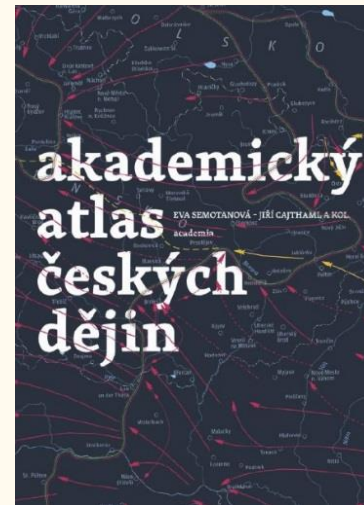
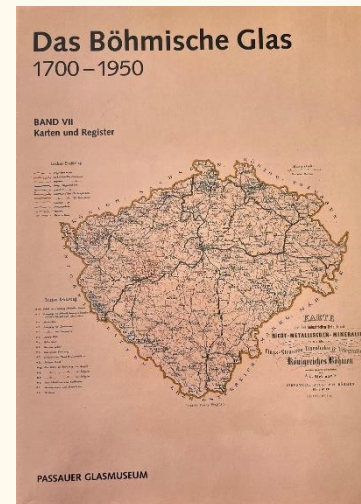
V této přednášce lze stručně představit jen určitý segment výzkumu sklářství, vztahující se **k historické geografii a kartografii**

Sklářství, sklárny, krajina

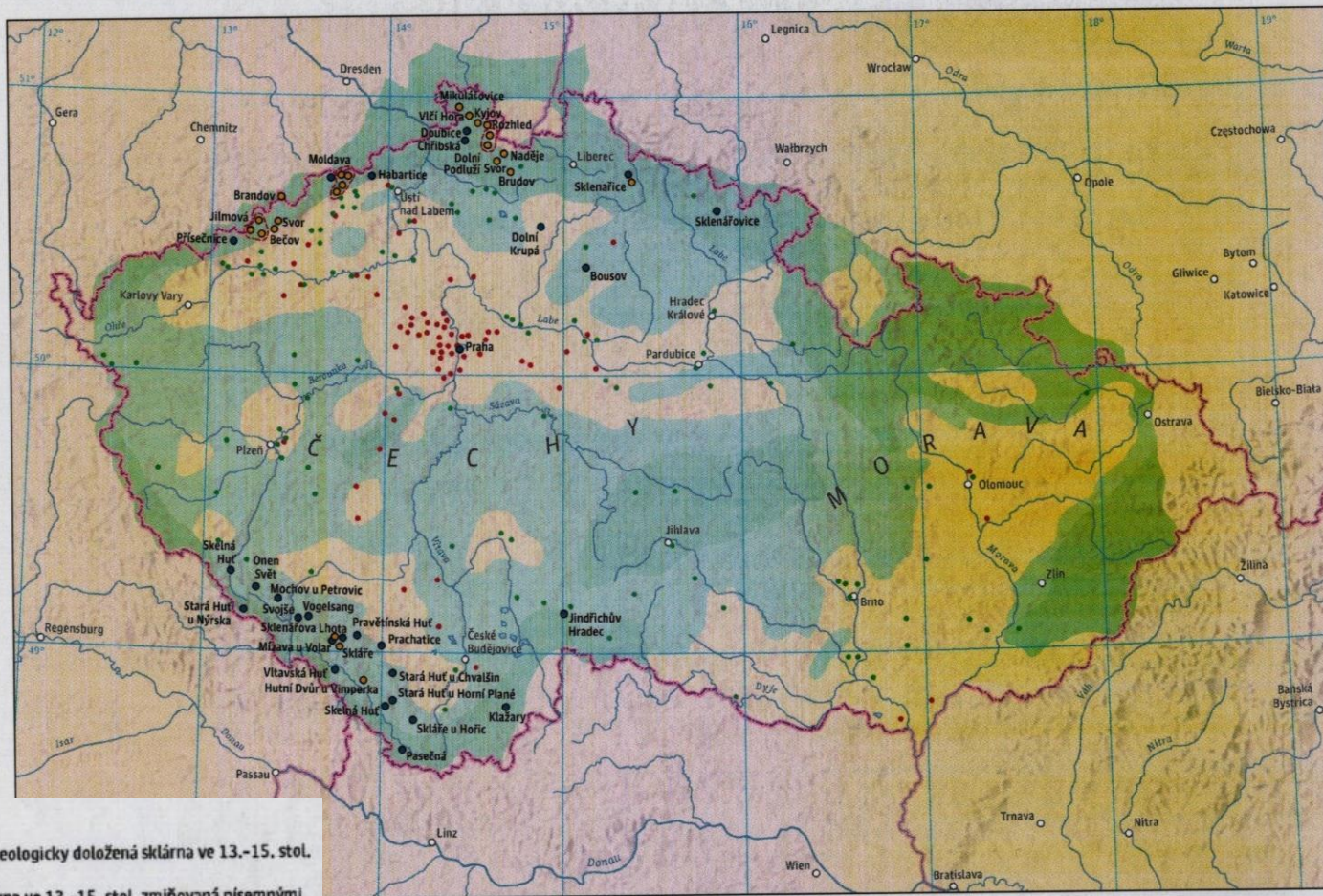
- sklářství patří k výrobním odvětvím, závislým na zpracování surovinové základny
- sklářský provoz v minulosti výrazně ovlivňoval krajinu, kde se těžily a zpracovávaly potřebné suroviny, především sklářské písky (obvykle křemenné) pro výrobu sklářského kmene a dřevo pro vytápění sklářských pecí a výrobu potaše; sklářský kmen: křemenný písek, potaš, vápenec ad.
- sklárny byly zakládány zejména v zalesněných oblastech s bystřinami, které dodávaly vodu k chlazení skleněných výrobků a částečně i sklářské písky, obvykle na mírných návětrných svazích horských pásem, zpočátku vzdálené od tehdejšího osídlení
- sklárny zaměstnávaly skláře z blízkého i vzdáleného okolí
- majitelé a sklářští mistři v Čechách: zisky z prodeje skla doma i v zahraničí

Sklárny a historická kartografie

- geneze výzkumu (publikace, vydaná v Passauer Glasmuseum 1995 a AAČD, 2014, 2016), časové vymezení: cca do druhé světové války
- obtíže zpracování rekonstrukčních map: lokalizace skláren a sklářských provozů, jejich stěhování, zánik a rušení v různých časových horizontech, neúplnost údajů, zeměpisná jména a jejich variabilita
- zdroje: staré mapy, topografické popisy, lexikony (Ortsrepertoria), odborná literatura, současné mapy

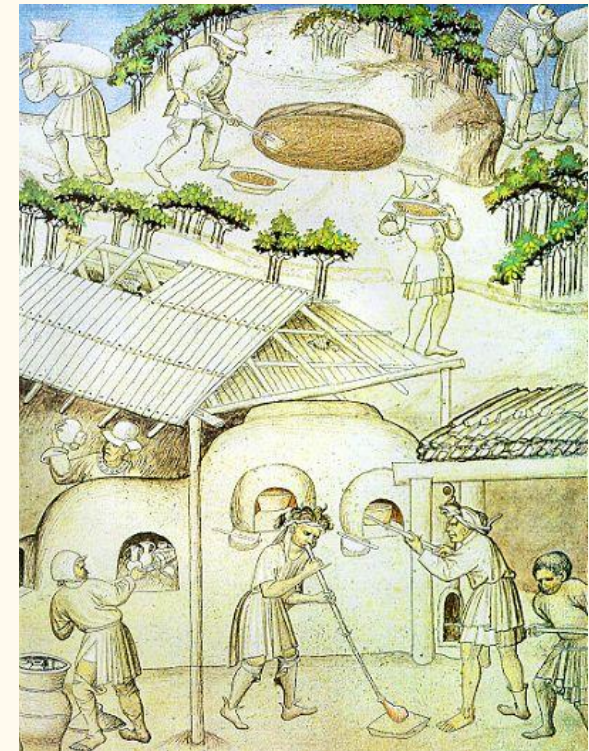

II.73 STŘEDOVĚKÉ SKLÁŘSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Mapa: *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, 2016, Eva Semotanová, Jiří Cajthaml; zdroj Eva Černá: *Středověké sklo v zemích Koruny české*. Most 1994

Středověké sklářství

Pohled na středověkou sklářskou huť, z cestopisu Johna Mandevilla, 1410–1420

13.–15. století: severní, severozápadní Čechy a Šumava (z Krušnohoří později mizí)
Českomoravská vrchovina: archeologické výzkumy původní domněnky o existenci středověkých skláren (Počátky u Pelhřimova, Veverská Bitýška) se nepotvrdily

Středověké sklářství

- sklářská stanoviště se přesouvala z místa na místo, jakmile bylo dřevo v okolí sklárny vytěženo
- sklářský mistr získal právo provozovat sklárnu a těžit dřevo od vlastníka pozemku, kde se sklárna nacházela, zároveň mohl obdržet právo na vlastní mlýn, vařit pivo pro své zaměstnance a využívat vodní toky
- v mnoha případech byly v prostoru bývalé sklárny zakládány středověké kolonizační vesnice
- výrobky: skleněné prstýnky, skleněné perly na náhrdelníky a růžence (páteříky), tabulové sklo různých barev, z něhož se vytvářely dekorativní vitráže a mozaiky pro chrámovou architekturu, duté, zvláště nápojové sklo
- české středověké sklo mělo vesměs světlezelenou barvu, někdy nabíhající do žluté a hnědé (zbarvení: potaš, vyráběná z popela bukového a dubového dříví s příměsí nečistot)
- výroba skla se postupně rozdělila na sklářství a sklenářství (zhotovování vitráží); sklenáři se usadili ve městech, skláři pracovali ve sklárnách (sklářských hutích) mimo osídlení

páteříky, skleněné korálky na výrobu růženců

repliky středověkého nápojového skla

vysoké číše z konce 14. století
s perličkovými nálepy

Raně novověké sklářství, hutě a rafinérie

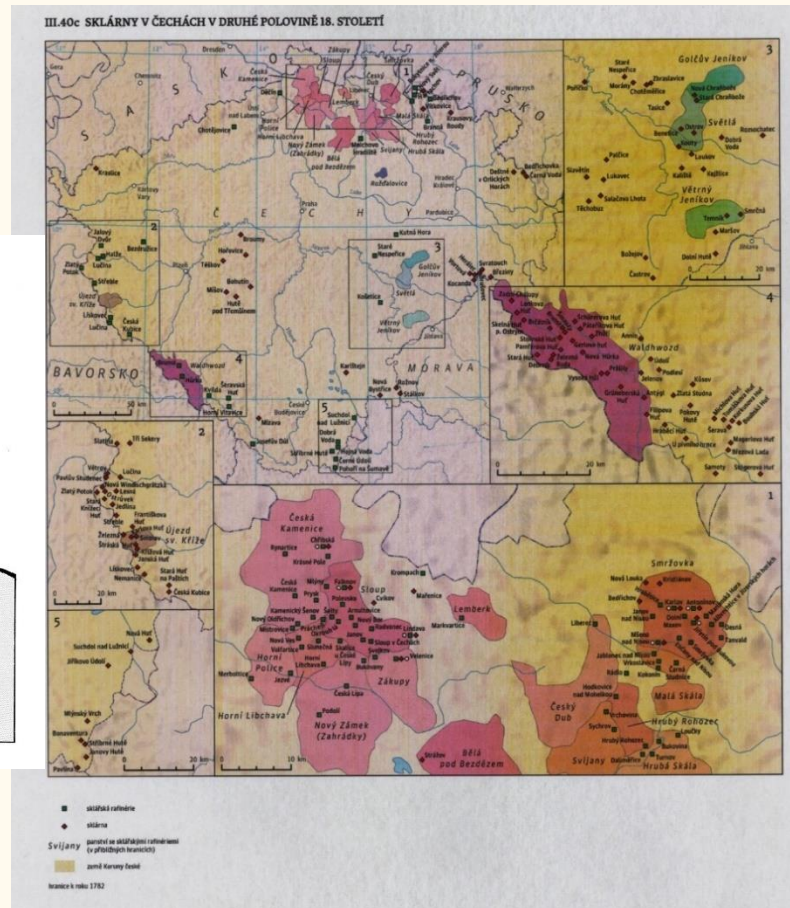
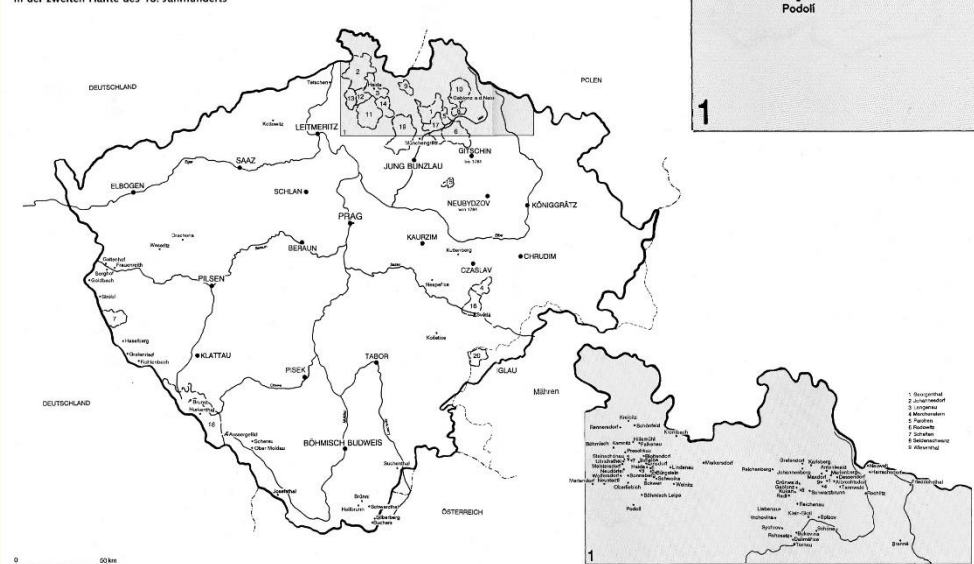
po polovině 18. století stabilnější rozmístění

16. – 18. století: Šumava, Český les, Novohradské hory, Lužické hory, Jizerské hory a Krkonoše, Posázaví, Českomoravská vrchovina, zčásti Hořovicko, Rožmitálsko

Karte 1
Glashütten im Königreich Böhmen
in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Karte 2
Glasraffinerie im Königreich Böhmen
in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Mapy Eva Semotanová, in:

Christine Sellner – Eva Semotanová: *Das Böhmisches Glas 1700-1950, Bd. VII – Karten und Register*, Passau 1995

Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol.: *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, 2016

Raně novověké sklářství

- nejhustší síť skláren:
 - převaha hutí – Český les, Šumava, Českomoravská vrchovina, kolem 1790 v Čechách asi 70 hutí
 - převaha rafinérií (úprava, zušlechťování surového skla, broušení, leštění, malba apod.) – severní Čechy, forma domácí výroby ve městech, městečkách a na vesnicích
- výrobky: nádoby na víno, karafy, poháry, číše a holby na pivo, konvice na vodu, ploché i hluboké mísy, nádobky na cukroví, lustry a lustrové ověsky, zrcadla apod.
- výzdoba: brusem fasety, kuličky a olivky, figury a ornament, řezba lovecké výjevy, portréty, znaky, alegorie a církevní náměty
- lidové sklo a podmalby a skle (skleněné obrázky) pro potřeby nižších společenských vrstev: jednotný charakter malované výzdoby s dekoračními prvky, běžnými v lidové tvorbě

Raně novověké sklárny a vyprávěné krajiny

Bohuslav BALBÍN, *Rozmanitosti z historie Království českého*. překlad Jiří A. Čepelák, komentáře Stanislav Komárek a Václav Cílek). Praha 2017, s. 160

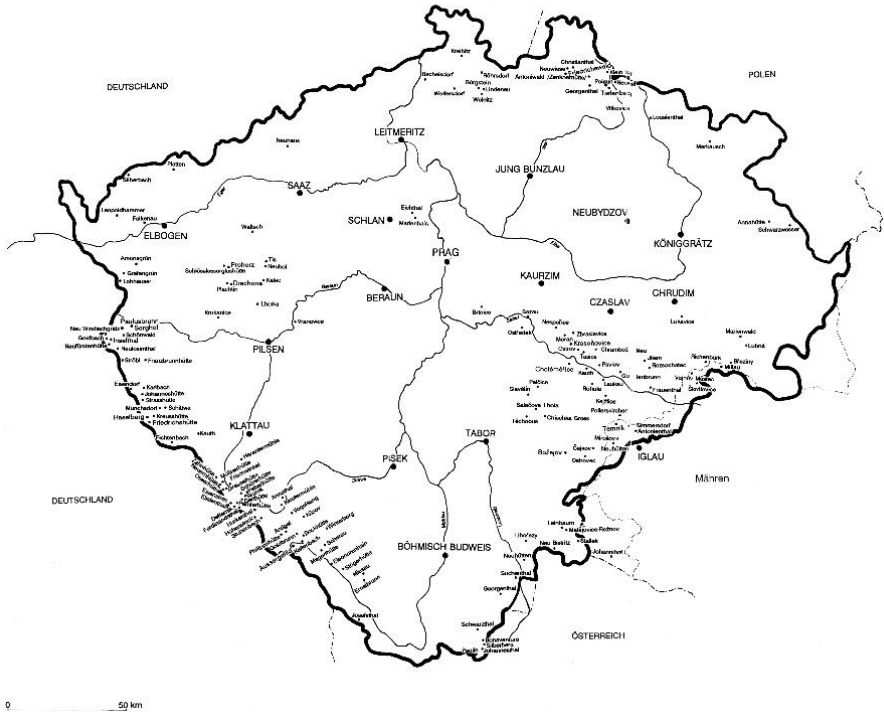
O předních českých sklárnách: Výrobu skla usnadňuje i samotná krajina, především je-li bohatě zalesněná určitým druhem dřeva, jehož mají Čechy nadbytek... Popel z tohoto dřeva a jemný písek poskytují vhodné suroviny k výrobě skla...

české sklo z konce 17. a počátku 18. století

Novověké sklářství, hutě, 1. polovina 19. století

Karte 3
Glashütten im Königreich Böhmen
in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts

české sklo: barevné číše, kolem 1835

Ve sklářství ještě v 1. polovině 19. století převládala manufakturní výroba, především v podhůřích českého, ale i moravského a slezského pohraničí

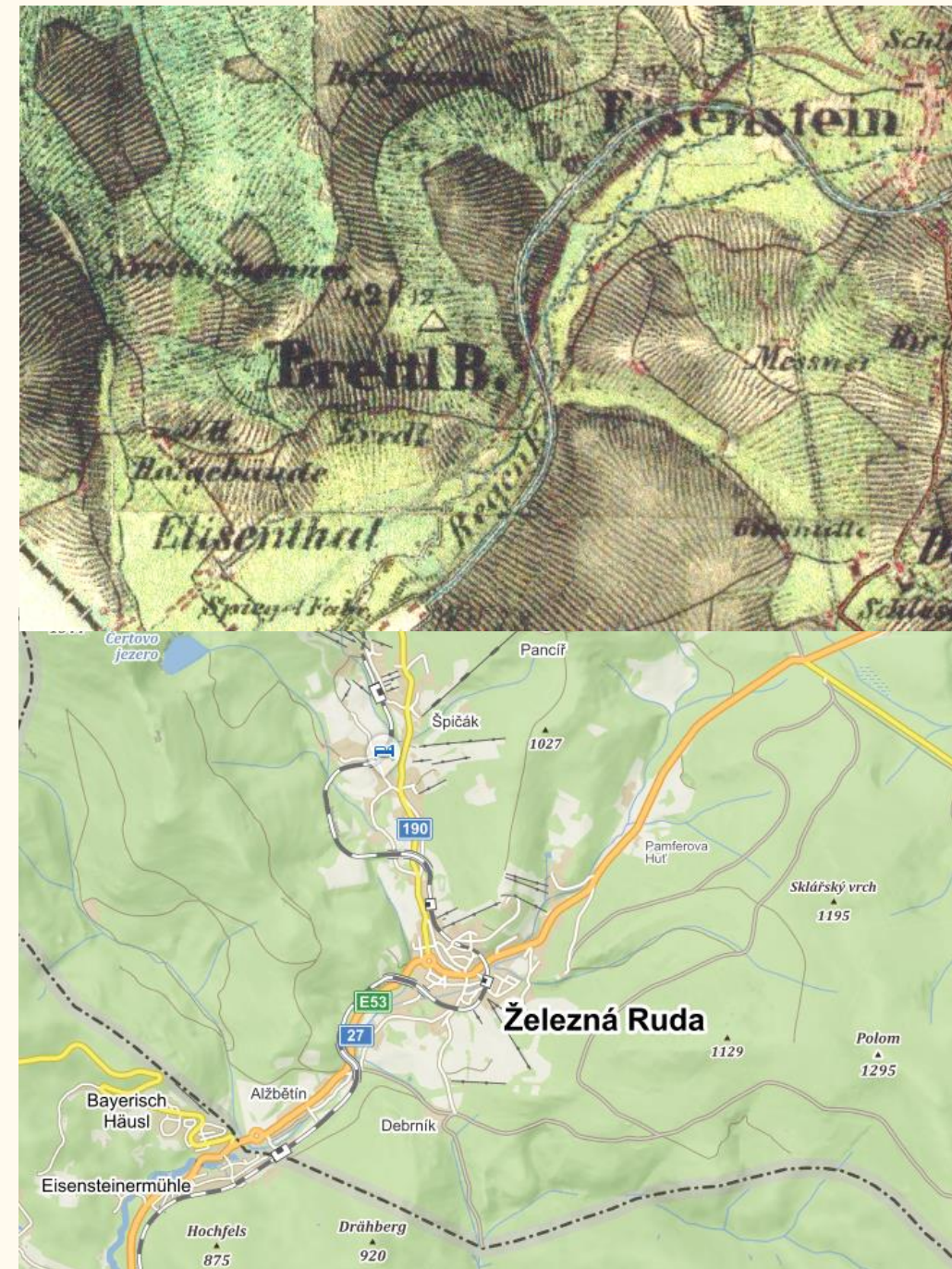
Rozmach rafinérských prací od konce 18. století a překotný růst a zanikání jednotlivých dílen neumožnily zpracovat pro 1. polovinu 19. století jejich přesnější topografii

Mapa Eva Semotanová, in: Christine Sellner – Eva Semotanová:
Das Böhmisches Glas 1700-1950, Bd. VII – Karten und Register, Passau 1995

Modelový příklad: novověká sklárna Alžbětín

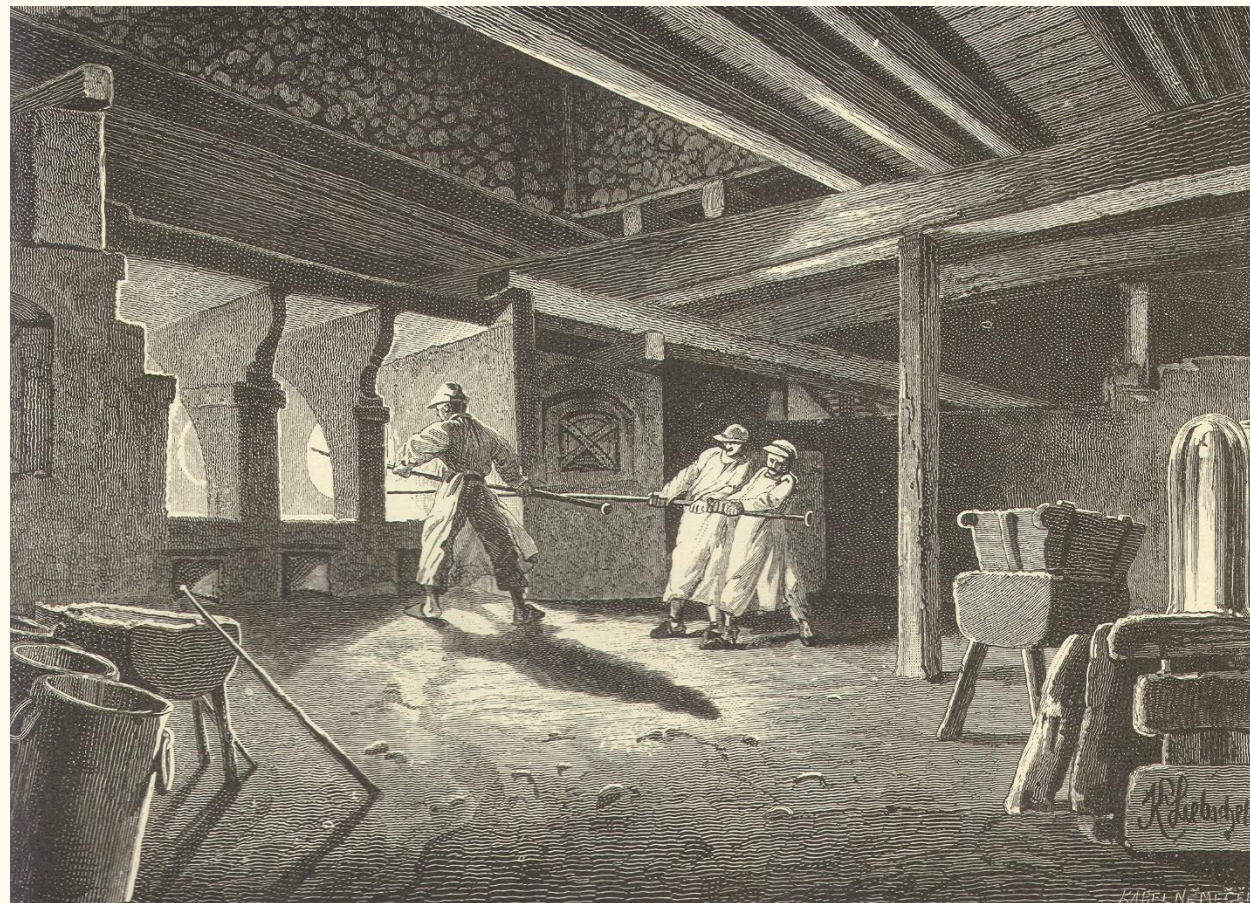
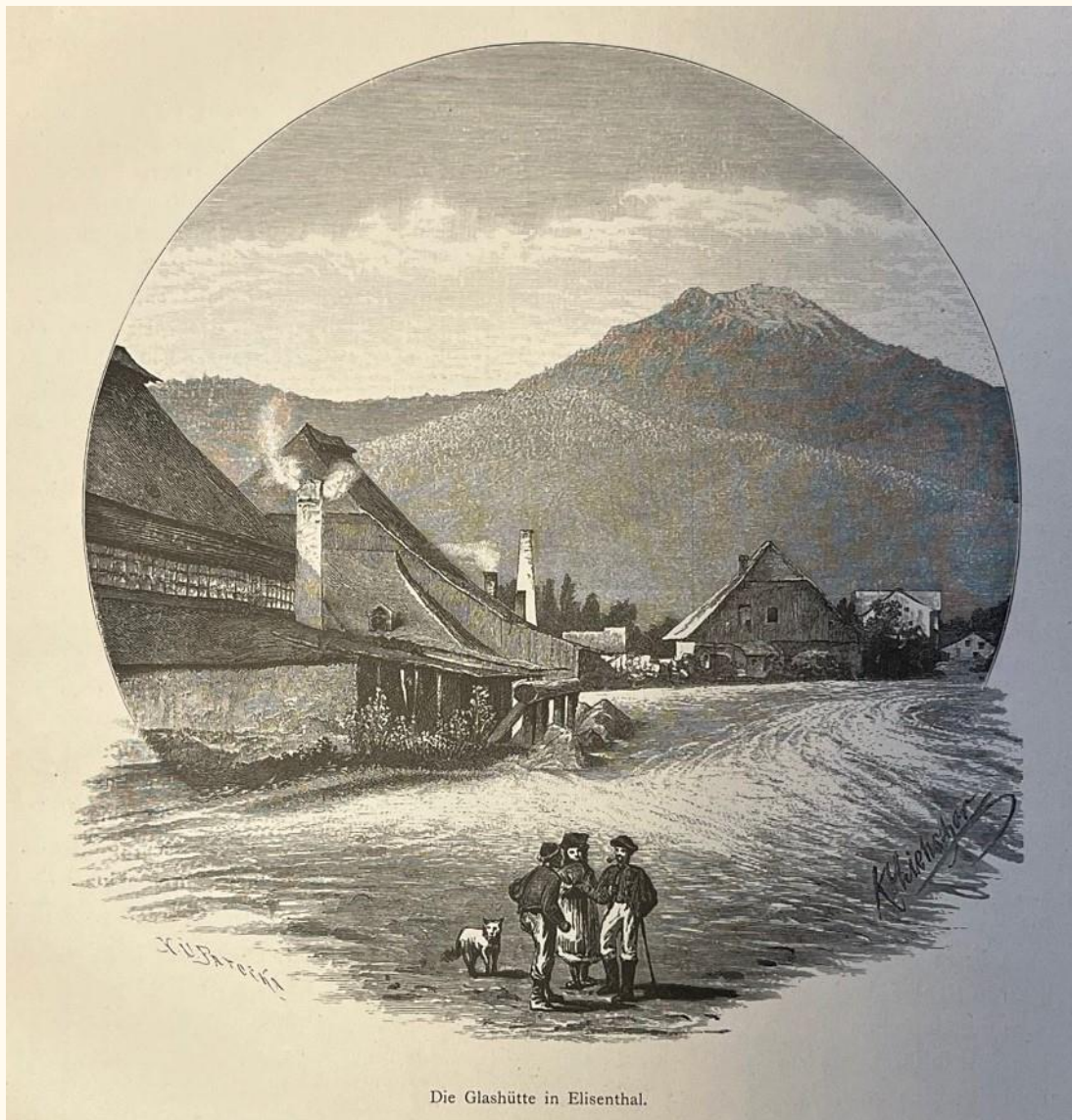
- Elisenhütte, Elisienhütte, Eliščina huť, Alžbětín
- poblíž Železné Rudy a zámku Debrník, výroba stolního skla, zrcadel, jejich leštění a amalgamování
- založena 1841 Franzem Xaverem von Hafenbrädlem, pojmenována po Hafenbrädlově tetě Marii Elisabeth, která mu odkázala značný majetek
- pronajata sklářskému mistru Petru Zieglerovi
- spolu s Gerlovou hutí (Gerlhütte), kterou Zigler rovněž provozoval, zde pracovalo kolem 400 zaměstnanců
- sklárna zaměstnávala nejchudší skupiny obyvatel Železné Rudy
- Ziegler zkrachoval 1865, ale další majitelé pokračovali ve výrobě
- vyhašena 1905, do 1929 zde zůstala brusírna a leštírna skla

Zdroj: Friedrich Bernau: *Der Böhmerwald*, Prag 1887
II. vojenské mapování, 1843/44, 1871
Mapy.cz

Sklárna Alžbětín

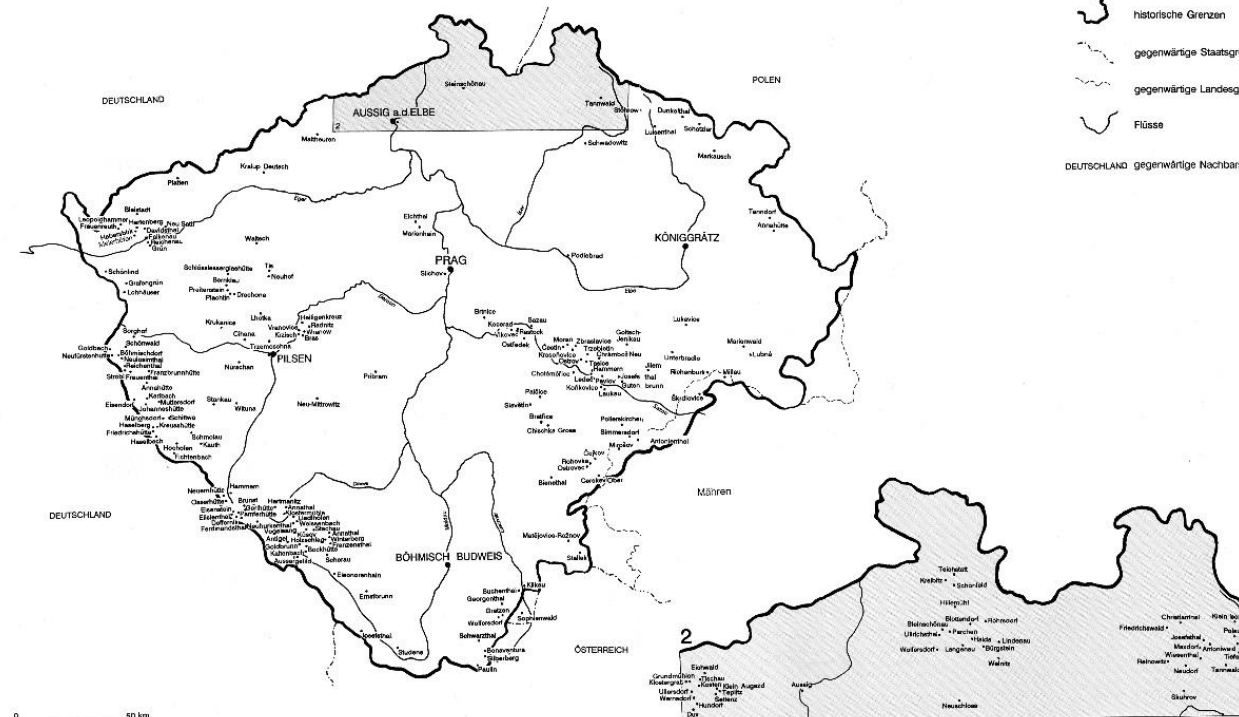
kolem 1887

Zdroj: Friedrich Bernau: *Der Böhmerwald*, Prag 1887

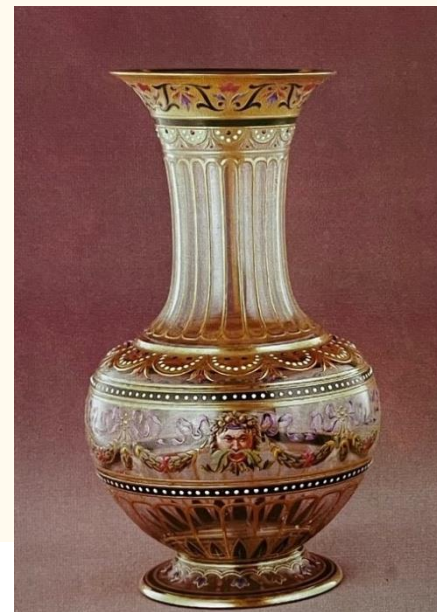
Novověké sklářství, hutě a rafinerie, 2. polovina 19. století

Karte 4
Glashütten im Königreich Böhmen
in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

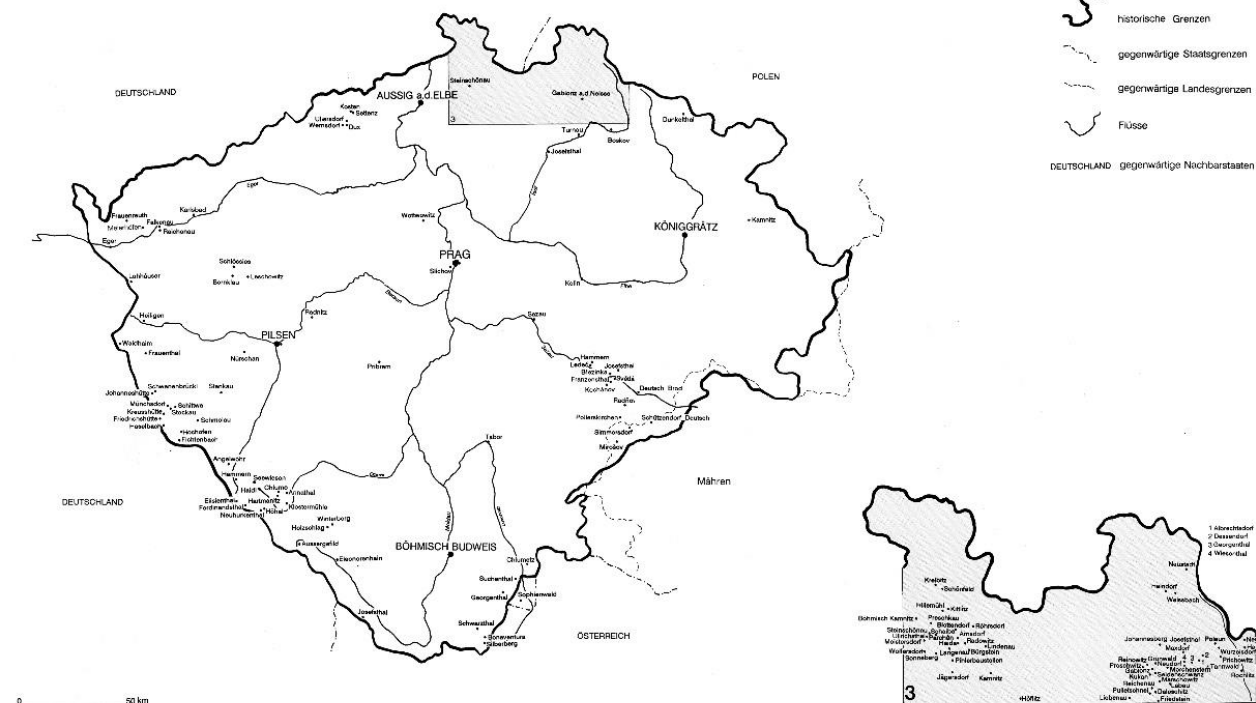

Glashütten
bedeutende Städte
historische Grenzen
gegenwärtige Staatsgrenzen
gegenwärtige Landesgrenzen
Flüsse
DEUTSCHLAND gegenwärtige Nachbarstaaten

české sklo: váza malovaná emailem,
kolem 1885

Karte 5
Glasraffinerien und Glasbläsereien im Königreich Böhmen
in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

historische Grenzen
gegenwärtige Staatsgrenzen
gegenwärtige Landesgrenzen
Flüsse
DEUTSCHLAND gegenwärtige Nachbarstaaten

Český les, Šumava, Novohradsko, Českomoravská vrchovina
Jablonecko, Kamenický Šenov a okolí, Sokolovsko
vytápění pecí také uhlím a generátorovým plynem

počty skláren a rafinérií: pol. stol. 85/70 konec stol. 80/90
Rafinace: domácí práce, kolem 2255 dílen

Mapy Eva Semotaová, in: Christine Sellner – Eva Semotanová:
Das Böhmisches Glas 1700-1950. Bd. VII – Karten und Register. Passau 1995

Sklárny a vyprávěné krajiny

Karel KLOSTERMANN, *Skláři*, Praha 1971, 1. vyd. 1896 nebo 1897, nejprve 1893 vydáno časopisecky pod názvem *Majitel hutí*

Průmysl sklářský na Šumavě sahá svými počátku daleko do minulého století [18. století, pozn. ES]. Na čáře, daleko přes dvacet mil dlouhé, vznikaly na pokraji širých hvozdů četné huti, které jediné těžily z nesmírného bohatství rostoucího tam paliva. Poněvadž nebylo cest, po nichž by se závodům těm z větší vzdálenosti bylo přiváželo dříví, majitelé jejich vedli si po způsobu kočujících pastýřů, kteří, když stáda jejich spásla pastviska do té míry, že dobytek na nich už nenalézal výživu, stěhovali se dále. Rovněž skláři. Když v obvodu hutí svých posekali veškeren les, posunuli závod dále do hvozdů, zůstávající staré huti osudu a přírodě. Škoda jim z toho nevzcházela veliká, neboť materiál – dříví – nestál za nic.

Příroda nemeškala zmocniti se opět opuštěného díla lidské ruky...za málo let všecko se sesulo. Kde stály pece, zelenal se kopeček porostlý mlázím; černé zející otvory, z nichž před nedávnem šlehala výheň roztavené hmoty skelné, zarůstaly vřesem. Nic žádná stopa nezbyla, leda tu a tam kousek zdiva, trosky klenby sklepní, již nikdo by nepoznal na první pohled...

150 000 pracovníků ve 120 hutích a rafinériích
rafinování: broušení, rytí, malba, lept, matování

Sklárna Lenora, 1834/35–1995/96
ručně broušené a malované sklo
Sklářské muzeum

část soupravy na bowli pro Alžbětu II., před 1995

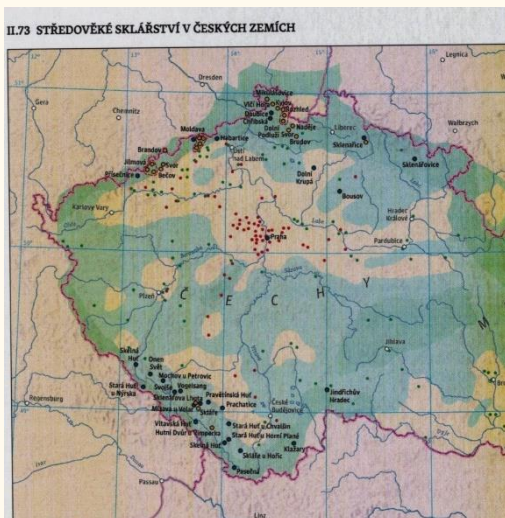
Mapa Eva Semotanová, in:
Christine Sellner – Eva Semotanová: *Das Böhmisches Glas 1700-1950*,
Bd. VII – Karten und Register, Passau 1995

- výroba porcelánu
- sklárny v provozu v letech 1918-1938
- sklárny zaniklé před rokem 1938

Eva Semotanová – Jiří Cajthaml a kol.: *Akademický atlas českých dějin*,
Praha 2014, 2016

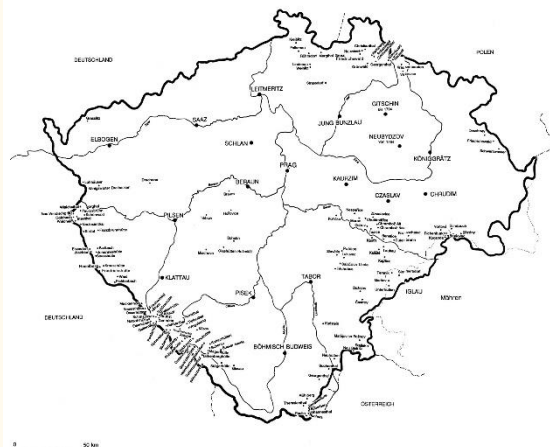
Rozmístění skláren a rafinérií v české krajině, prostorová komparace

středověk

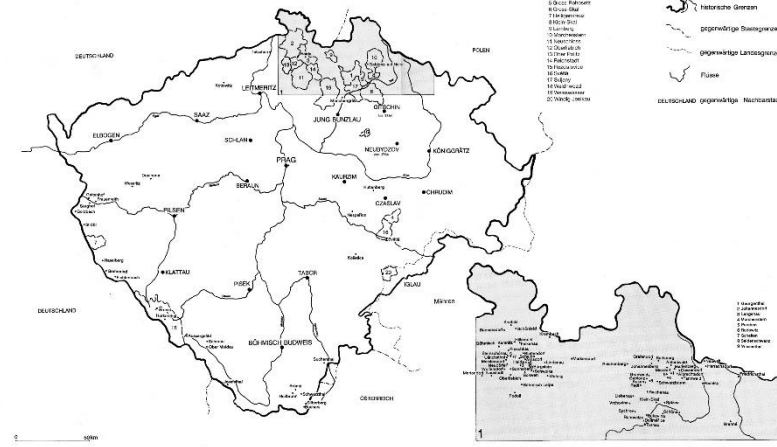

raný novověk, 2. pol. 18. st.

Karte 1
Glashütten im Königreich Böhmen
in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Karte 2
Glasraffinerie im Königreich Böhmen
in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts

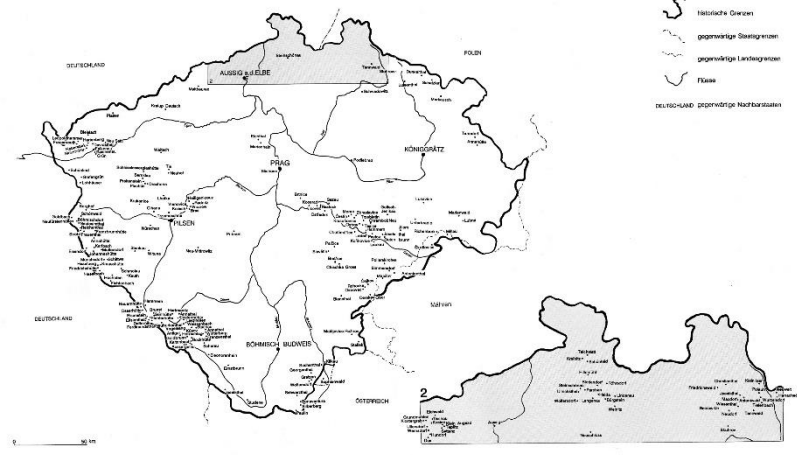
novověk, 1. pol. 19. st.

Karte 3
Glashütten im Königreich Böhmen
in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts

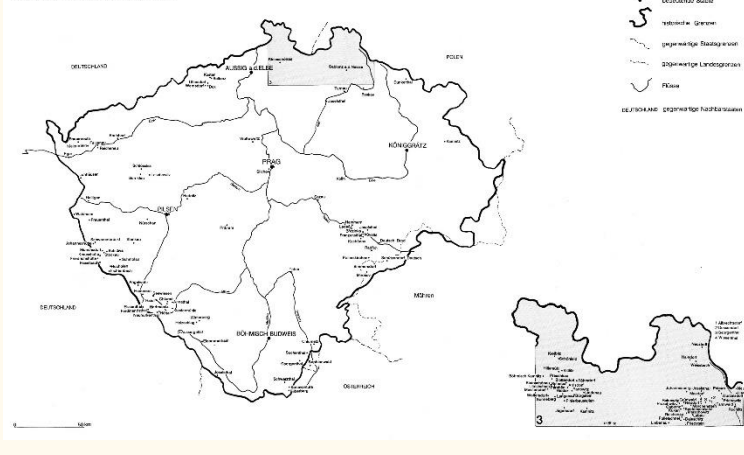
novověk, 2. pol. 19. st.

Karte 4
Glashütten im Königreich Böhmen
in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

novověk, 2. pol. 19. st.

Karte 5
Glasraffinerien und Glasbläsereien im Königreich Böhmen
in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

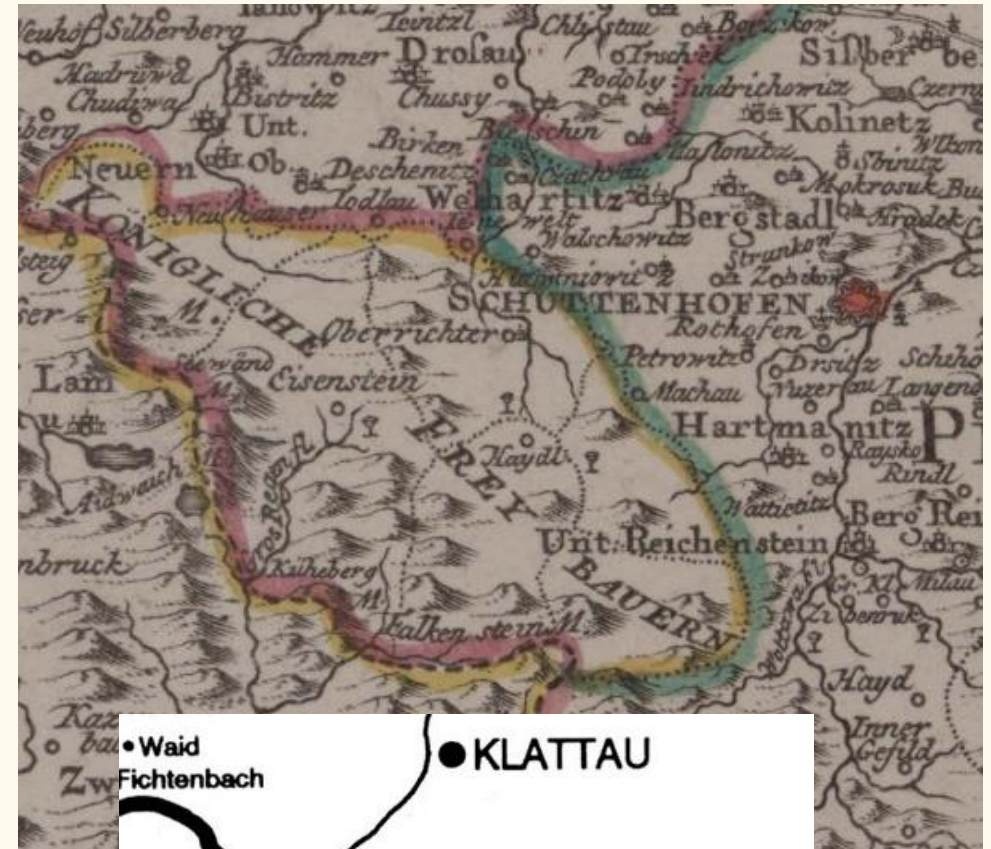
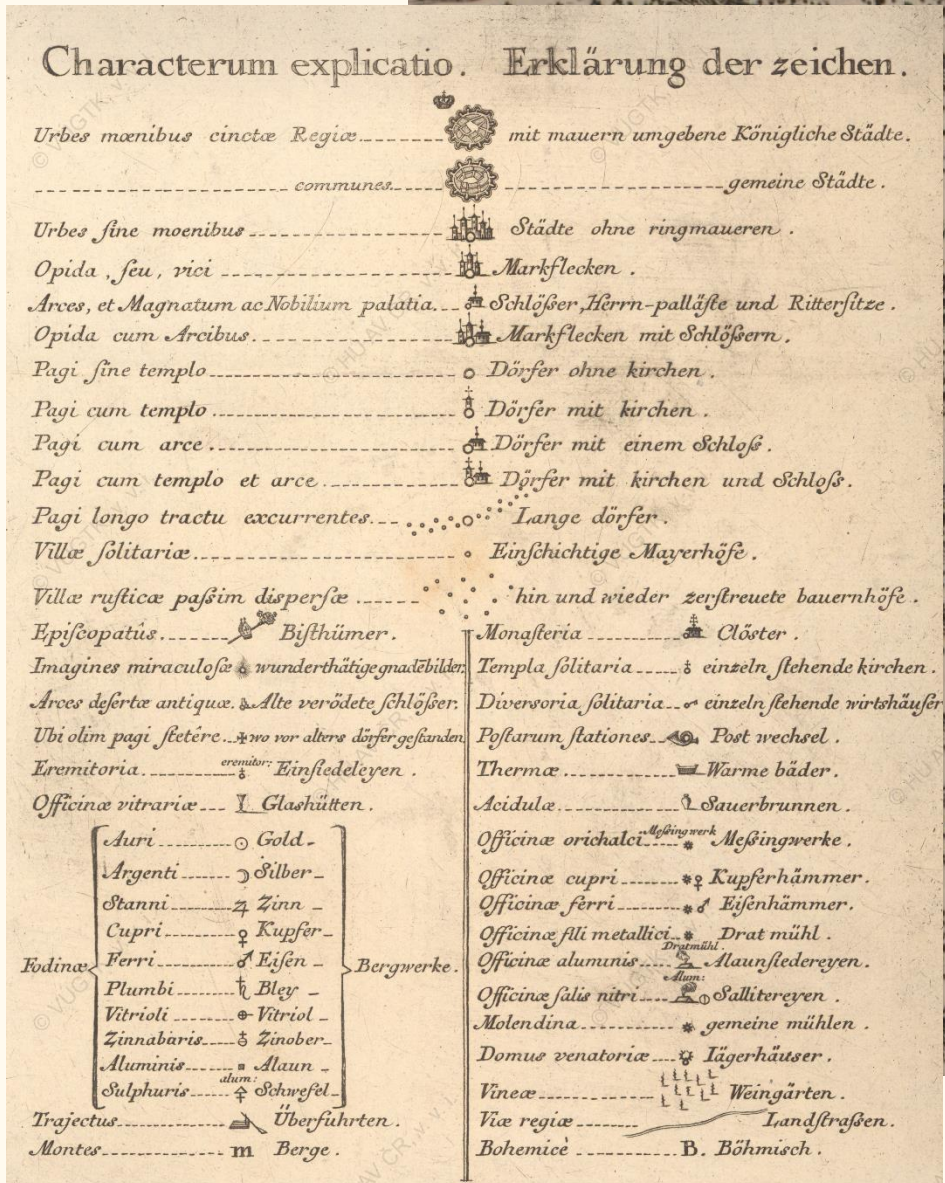
1. pol. 20. st.

Čechy, Jan Kryštof Müller, 1720
Čechy, Covens a Mortier, 1744
Zdroj: HÚ AV ČR

Sklárny na mapách: v legendách (znaky), v názvosloví, na parergách

méně znaků než skutečný počet skláren, mapa by byla nečitelná

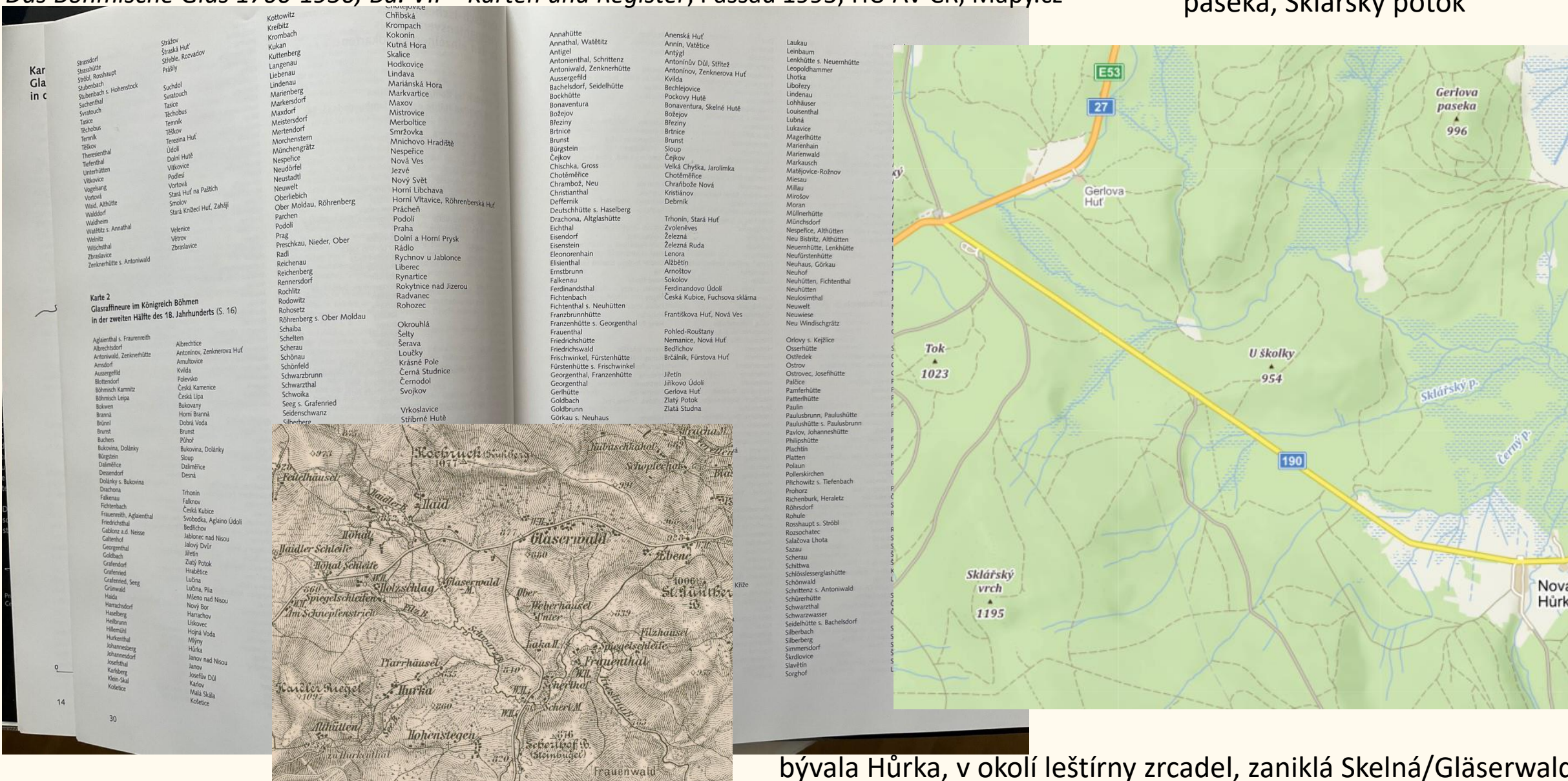

Sklárny na mapách: v legendách (znaky), v názvosloví, na parergách

Zdroj: Eva Semotaová, in: Christine Sellner – Eva Semotanová:

Das Böhmisches Glas 1700-1950, Bd. VII – Karten und Register, Passau 1995, HÚ AV ČR, Mapy.cz

Sklářský vrch, Gerlova huť
(cca 1700–1865), Gerlova
paseka, Sklářský potok

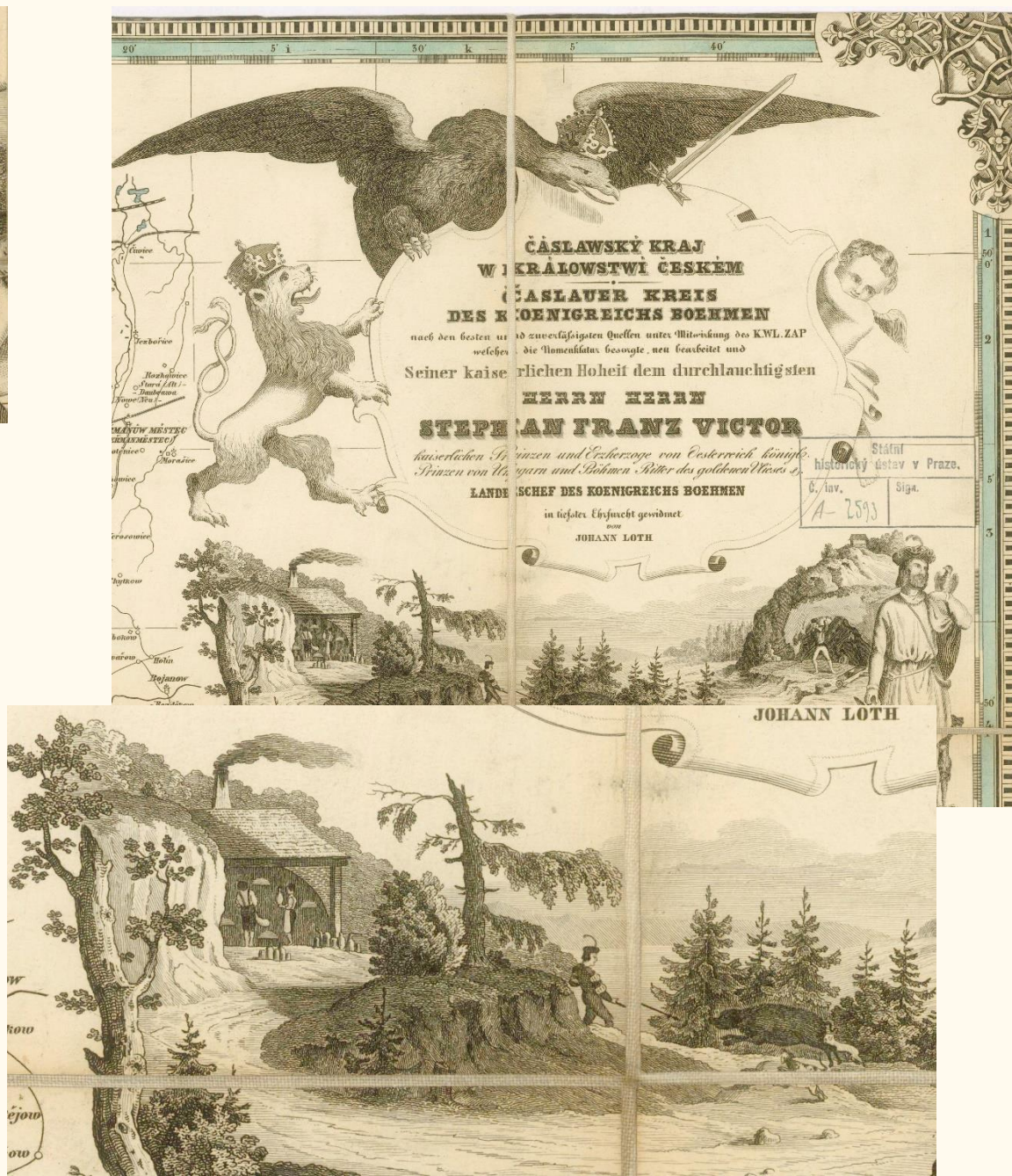
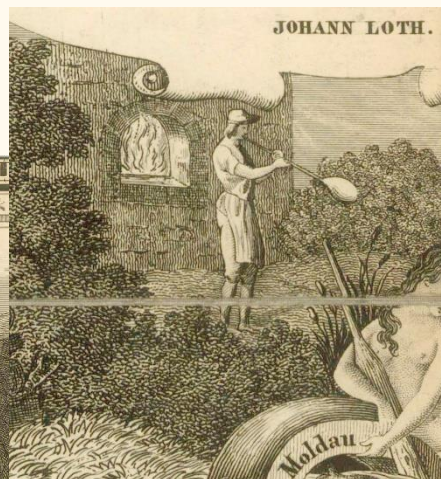

bývala Húrka, v okolí leštírny zrcadel, zaniklá Skelná/Gläserwald

Sklárny na mapách: v legendách (znaky), v názvosloví, na parergách

Lothovy mapy krajů, 1847

Zdroj: HÚ AV ČR

Sklárny a vyprávěné krajiny

Eliška KRÁSNOHORSKÁ, K Boubínu, in: *Čechy společnou prací spisovatelův a umělců českých, Šumava*, sv. I, Praha, J. Otto [1887].

Nejpoetičtější jest vesnička Pumperle se svým hezounkým šindelem pobitým kostelíkem, na jehož vížce lesní holoubkové vrkají... za plůtky se to strakatí a leskne, **ale jest tam Flora v pravdě šumavská: skleněné koule, hvězdy, křížky na tyčích srší v slunci pestrými jiskrami, ba i na střechách místo korouhviček viděti leckde okrasy skleněné.**

Pumperle: dnes Řasnice, část obce Strážný, založená asi 1720, první písemná zmínka 1790

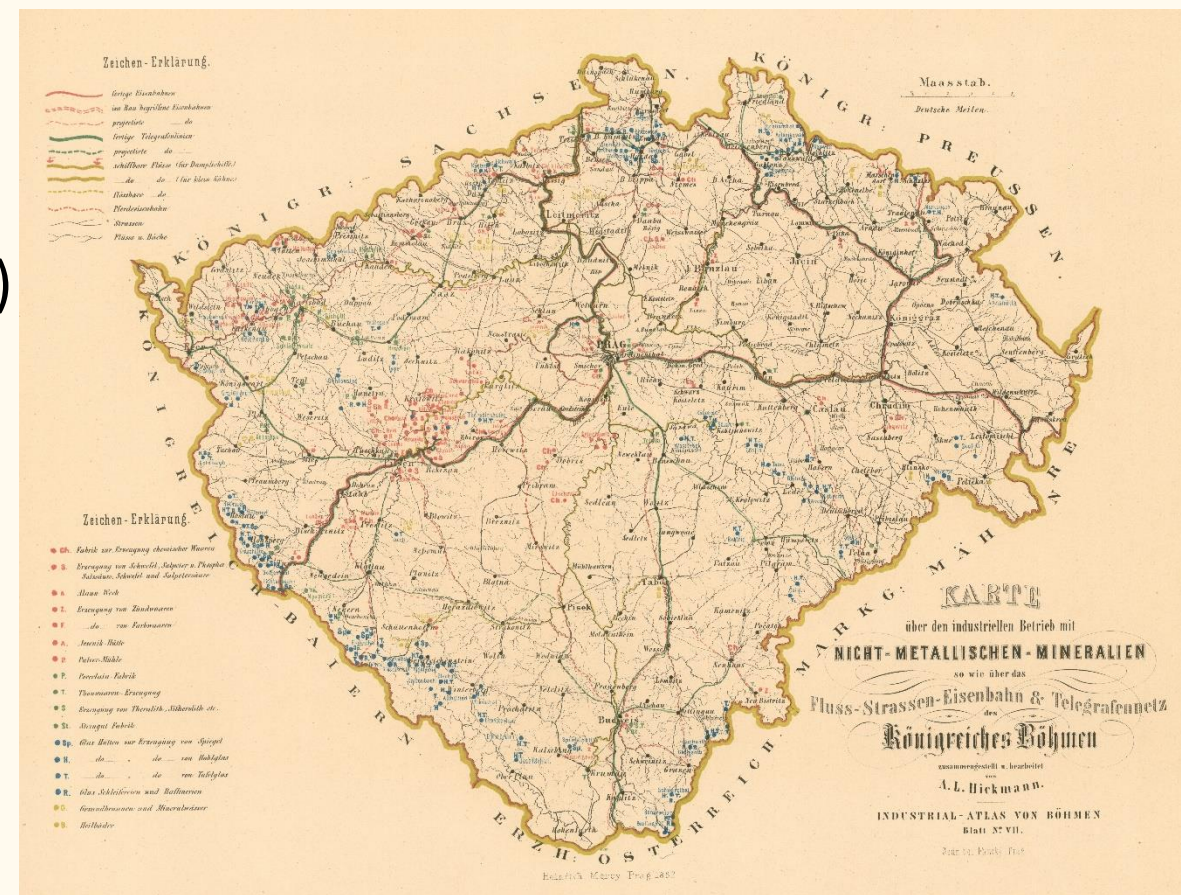
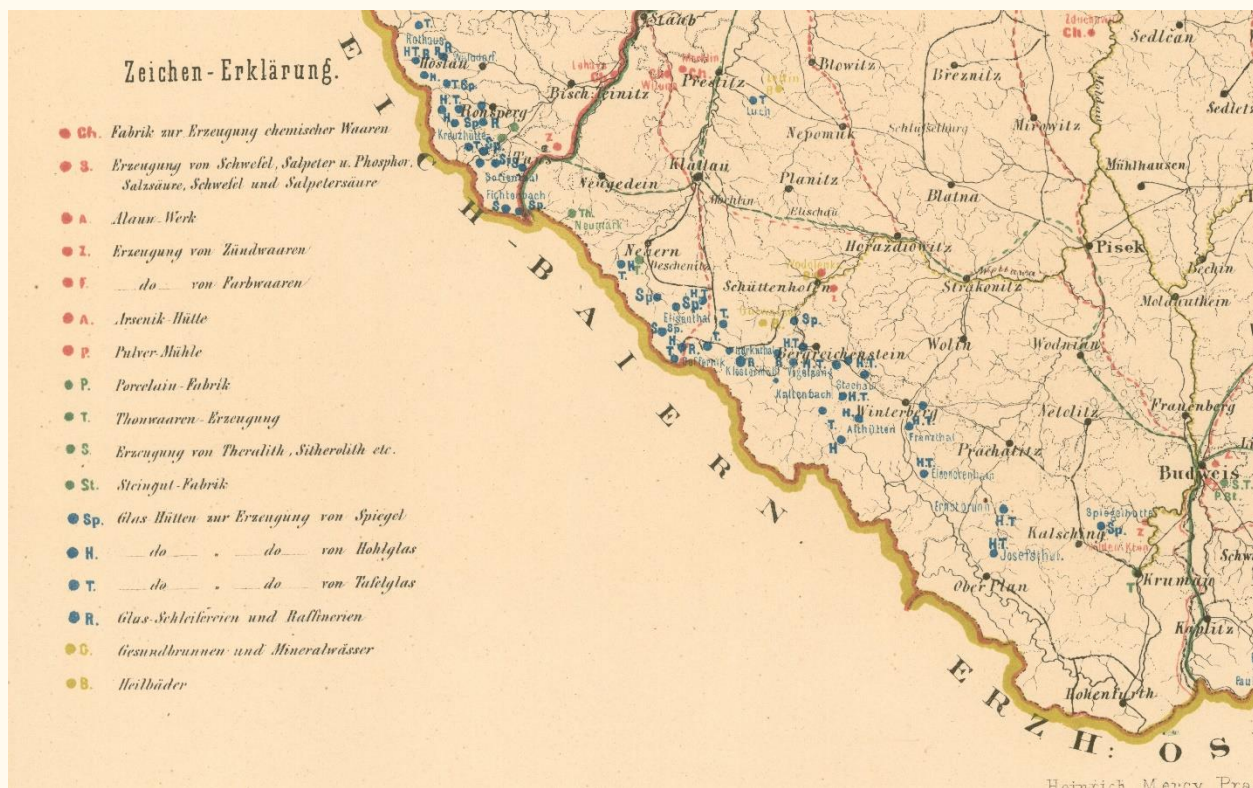

Možnosti a východiska dalšího výzkumu:

Revize topografie skláren z roku 1995 s využitím archeologických pramenů a podrobných on-line kartografických zdrojů

Veřejně přístupná databáze skláren

Interaktivní mapa s odborným obsahem (Nimap)

Sklárny na Hickmannově hospodářské mapě, 1864

Zdroj: HÚ AV ČR